

РЕЖИМИ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ

В. В. Леонов, О. А. Асташкін

Режими нерозповсюдження зброї масового ураження (ЗМУ) та її носіїв роблять світ безпечнішим. Але водночас існують симптоми кризи, які ставлять під сумнів дієвість цих режимів і вимагають від співтовариства держав вжиття спільних заходів, адекватних ситуації. Останніми роками ситуація в сфері нерозповсюдження ЗМУ істотно ускладнилася, оскільки технічні можливості створення ядерної зброї (ЯЗ) має низка країн, включаючи й ті, які прагнуть отримати ядерний статус. Через це поширення ядерної зброї, а також активізація зусиль міжнародних терористичних організацій з придбання зброї масового ураження, матеріалів і технологій для його виробництва становить одну з основних загроз стратегічній стабільності й міжнародній безпеці в XXI столітті.

Незважаючи на відмову Лівії від зброї масового ураження, що справило враження на суспільну думку, ця зброя залишається небезпечним засобом політики у світовому масштабі. Поряд з п'ятьма державами, що офіційно мають статус ядерних (Китай, Франція, Великобританія, Росія й США), Індія та Пакистан своїми ядерними випробуваннями в травні 1998 року зробили заявку на отримання цього подвійного статусу. Якщо Ірак як кандидат на поширення озброєнь припинив свою діяльність у цьому напрямі, то Північна Корея розробила ядерну зброю й використовує її як перевагу і засіб тиску в переговорах зі Сполученими Штатами Америки та своїми сусідами. Крім того, велику проблему для світового співтовариства створюють ядерна програма Ірану та плани Бразилії, спрямовані на промислове збагачення урану. Поряд із цим у

світі є понад десять держав, що фінансують програми з розробки біологічної та хімічної зброї [1]. Навіть якщо б ці тенденції не становили досить серйозної загрози, то лише інформація про те, що є терористичні угруповання, які намагаються заволодіти ЗМУ, дає підстави для висновку про нову й надзвичайно гостру загрозу, якій режими нерозповсюдження поки мало що можуть протиставити.

Відмова на початку 90-х років минулого століття шести держав від військових ядерних програм і володіння ЯЗ (ПАР, Бразилія, Аргентина, Україна, Білорусь, Казахстан) та приєднання 40 держав до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), включаючи Францію й Китай, і подальша необмежена тривалість дії ДНЯЗ у травні 1995 року виявилися останнім успіхом багатосторонньої політики нерозповсюдження. Через рік після цього американський сенат відхилив ратифікацію Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Переговори про заборону виробництва спеціальних матеріалів, що розщеплюються, зайшли в глухий кут. 2001 р. скінчилася невдачею спроба доповнити системою контролю Конвенцію

Леонов Валентин Володимирович — кандидат технічних наук, державний експерт Національного інституту проблем міжнародної безпеки

Асташкін Олег Анатолійович — кандидат технічних наук, головний спеціаліст Національного інституту проблем міжнародної безпеки

про заборону розробки, виробництва й нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) й токсичної зброї та її знищення. Трансатлантичні конфлікти щодо наявності ЗМУ в Іраку (2003 р.) та іранської програми з розробки ядерної зброї завдають великих проблем світовому співтовариству. Ці випадки демонструють також межі можливостей інституціональних інструментів, що мають визначити факти нелегального поширення озброєнь і зробити їх надбанням гласності. У зв'язку з цим світова спільнота має відповісти на низку запитань: «Чи існує криза домовленостей щодо нерозповсюдження озброєнь? Чи йдеться про кризу у разі окремих порушень правил? Після відповідних кроків Ірану, Північної Кореї та Лівії чи зменшилася небезпека? Які тенденції становлять загрозу режиму нерозповсюдження загалом і змушують не тільки сумніватися в його дієвості, а й свідчать про його малодієвість як інструменту? Як можна реагувати поза рамками систем договорів на ці виклики?»

Небезпека поширення ЯЗ — очевидна. Це — зниження стратегічної стабільності через підвищення ймовірності застосування ЯЗ у регіональних військових конфліктах із ризиком переростання у великомасштабну ядерну війну. Окрім того, деякі нові ядерні держави будуть не в змозі забезпечити живучість своїх ядерних сил, мати надійні системи управління й попередження про напад. Їхня внутрішньополітична ситуація найчастіше нестійка, через що уявляється ймовірною можливість превентивного й навіть несанкціонованого застосування ЯЗ. Можливе й потрапляння (навіть не чи ні) ядерних матеріалів або ядерних боєприпасів із цих країн, через специфіку їхньої зовнішньої політики й внутрішньополітичної ситуації, до терористичних організацій. Причиною необхідності посилення протидії загрозам режиму нерозповсюдження слугують і можливі екологічні наслідки, пов'язані не тільки із застосуванням або хоча б випробуванням, а й з виробництвом ЯЗ.

Можлива протидія загрозам режиму нерозповсюдження ядерної зброї може бути спрямована, насамперед, на усунення стимулів до володіння ЯЗ, з яких об'єктивними є:

- збереження (удосконалення) ядерного потенціалу ядерними державами;
- збільшення кількості держав, що реально володіють ЯЗ, у супереч установленому міжнародному режиму нерозповсюдження;
- поява в деяких економічно розвинутих державах звичайної зброї, яка за ефективністю наближається до ЯЗ малої потужності;

- відсутність гарантій того, що проти неядерної країни під час військового конфлікту з ядреною державою не буде застосовано ЯЗ;

- поява недержавних політичних і терористичних організацій, що прагнуть до володіння різними видами зброї масового ураження;

- з розвитком науково-технічного прогресу зменшення технічних труднощів і часу для створення або придбання ЯЗ.

Суб'єктивними стимулами є переконання керівництва деяких країн у тому, що володіння ЯЗ сприятиме досягненню таких цілей, як:

- забезпечення країні статусу регіональної наддержави або, щонайменше, регіонального центру сили;

- проведення власного незалежного політичного курсу, політичний і силовий тиск на слабкіші держави;

- можливість успішно протистояти сильнішим державам, що володіють або не володіють ядреною зброєю.

Для того щоб підготувати суспільну думку до схвалення більшістю населення країни рішення про створення ЯЗ, можуть бути використані такі мотиви:

- страх, зумовлений тим, що потенційний супротивник має або може випередити в створенні ЯЗ й, отже, матиме переваги у зовнішній політиці;

- перемога, пов'язана з прагненням досягти у військовому конфлікті рішучої переваги над супротивником;

- надзвичайний захід, що відповідає положенню, коли супротивник має перевагу й, у разі розв'язання війни, є загроза повної поразки;

- стримування потенційного супротивника.

З перелічених найвагомимим уявляється мотив стримування, обґрунтованість якого багато в чому зумовлена тим, що підґрунтям військових доктрин усіх ядерних держав є концепція стримування, що базується на загрозі гарантованої ядерної відплати агресорові. При цьому стратегії ядерного стримування в різних країнах можуть орієнтуватися і на політичний та військовий тиск на конфронтуючу сторону, загрожуючи ядерним потенціалом, що достатній для досягнення поставленої мети, і на стримування агресії шляхом гарантованого забезпечення відповідного ядерного впливу.

Для оцінки сучасного стану режимів нерозповсюдження та прогнозування перспектив необхідно розглянути кілька основних питань.

Універсальність. Універсальність, а саме: таке становище, коли, по можливості, всі держави планети є членами Договору — це загальна, але практично недсяжна мета режимів нерозповсюдження. Найреальніше цієї мети досягнуто в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї: всі країни, навіть Індія, Пакистан та Ізраїль, його підписали. Ці три держави мають ядерну зброю і не можуть, не відмовившись від свого ядерного потенціалу, приєднатися до Договору про нерозповсюдження в його нинішній формі. Однак з ядерним потенціалом цих трьох держав погодилися уряди багатьох країн [2]. Серед принципів і цілей ядерного нерозповсюдження й роззброєння — у зв'язку із продовженням терміну дії ДНЯЗ — мету універсальності визначають як найважливіший пріоритет. Але чи є відсутність універсальності слабкістю режиму нерозповсюдження? По-перше, наявність ядерної зброї в Індії, Пакистані та Ізраїлю змінює стратегічні плани сусідніх з ними держав, які свого часу відмовилися від володіння ЗМУ. По-друге, ядерні випробування, здійснені в травні 1998 року, продемонстрували членам ДНЯЗ, що цей крок Індії й Пакистану — держав, що стали новими власниками ядерної зброї, — практично не спричинив істотних санкцій проти Делі та Ісламабада.

Але один тільки такий розклад ще не є симптомом кризи. У перші 15 років свого існування режим нерозповсюдження ядерної зброї виявляв багато негативу з боку держав-членів ДНЯЗ. Китай і Франція приєдналися до режиму нерозповсюдження тільки 1992 р., а здатність трьох нинішніх нечленів розробляти й виробляти ядерну зброю відома вже давно. Але й раніше, і нині вважають: що більше держав мають ядерну зброю, то складніше зберегти міжнародну стабільність. Наявність трьох аутсайдерів тому не знецінює угоду загалом. Однак усе залежить від того, чи вдасться затягти цих нечленів так глибоко в режим нерозповсюдження, як дозволяє їхній статус, наприклад, за допомогою надання прав спостерігачів або права голосу за здійснення контролю над експортом зброї або в угодах про забезпечення безпеки зберігання боєголовок і спеціальних матеріалів, що розщеплюються.

Щодо інших угод, то й тут багато провідних держав виявляються по той бік домовленостей. Так, наприклад, Ізраїль і Сирія, які, як вважають, здійснюють програми з розробки

хімічної зброї, не підписали Конвенцію про заборону розробки, виробництва, нагромадження й застосування хімічної зброї й про її знищення, а Ізраїль — і Конвенцію про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) й токсичної зброї та її знищення. Тому можуть виникнути перешкоди для дієвості угод про режимі нерозповсюдження озброєнь, якщо деякі держави в конфліктних регіонах мають подібний небезпечний і загрозливий потенціал, стимулюючи тим самим сусідні держави зберігати ці потужності і не роззброюватися або їх створювати.

Порушення правил. Якщо член будь-якого режиму порушує його правила, то це ставить під питання міцність і силу домовленостей загалом і створює сумнів щодо інструментів відповідної угоди. Може так статися, що кредит довіри, закладений у співробітництві, в остаточному підсумку сприятиме поширенню озброєнь. ДНЯЗ з самого початку несе в собі ці неминучі «тріщини», оскільки він, забороняючи більшості своїх членів застосування ядерної енергії у воєнних цілях, водночас підтримує її мирне застосування. Обидві сфери вимагають практично подібних знань і технологій. Таким чином, держави-члени можуть таємно порушити ДНЯЗ, сподіваючись на те, що це не стане відомим. Вони можуть не дотримуватися окремих елементів своїх зобов'язань, наприклад, для того, щоб, послаблюючи заходи безпеки, створити простір для нелегальних дій. Особливо небезпечним є такий сценарій: в умовах дії ДНЯЗ держави можуть легально імпортувати матеріали подвійного призначення й відповідні технології для мирного використання, але застосовувати їх для розробки військової програми, перед тим вийшовши з Договору. Договір передбачає подібний розвиток подій з посиленням на виняткові обставини, що ставлять під загрозу вищі інтереси відповідних держав.

Однак серед членів конвенцій з хімічної та біологічної зброї є держави, які й досі здійснюють програми з виробництва відповідної зброї [3]. Скорочення хімічної зброї в Сполучених Штатах Америки і РФ проводять під контролем. Щодо Ірану — держави, що є членом обох конвенцій, то американські розвідувальні служби вважають, що Тегеран здійснює наступальні програми з біологічної і хімічної зброї. Ці випадки не так загальновідомі, як програми створення ядерної зброї. Проте вони — ще один штрих до картини слабкості режимів нерозповсюдження озброєнь. Мотивація інших держав відповідного регіону стосовно поширення озброєння може фундаментально змінитися за рахунок виявлення програм розробки зброї або засобів її

доставки, і це робить подібні програми досить небезпечними. Через наявність ядерної зброї в Північній Кореї Японія та Південна Корея можуть переглянути свій статус, держави Перської затоки або Туреччина зроблять так само, за аналогічної ситуації з Іраном. У цих регіонах ДНЯЗ має стабілізуючу дію, що втратиться, якщо окремі держави вийдуть із угоди.

Перевірка й контроль. Зростаючі взаємозв'язки й взаємозалежності у світовій торгівлі, промисловий розвиток створюють для більшості країн можливість придбавати чутливі технології, удосконалювати їх або розробляти самостійно. Припущення про участь Пакистану в лівійській програмі зі збагачення урану доводять: торговельні відносини у галузі чутливих технологій існують сьогодні й між державами, які аж ніяк не мають незаплямованої репутації. Це ускладнює контроль над експортом та перевірку дотримання договору. У режимах нерозповсюдження стикаються різні концепції співробітництва. З одного боку, вони ґрунтуються на тому, що всі сторони-учасники режиму загалом готові до співробітництва. Інспекції та перевірки мають насамперед характер заходів зі створення довіри. З другого боку, вимоги до перевірки й контролю стали суворіші. Інспектори повинні бути сьогодні в змозі провести досконале розслідування й розкрити факти неправильного поводження, щоб справді відновити довіру в те, що «неблагонадійні» держави дотримуються договору.

Після виявлення факту наявності ядерних програм в Іраку та Північній Кореї стала очевидною необхідність реформування Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ). 1997 р. було розроблено Додатковий протокол до вже наявних заходів безпеки, що давав змогу МАГАТЕ проводити ще суворіші інспекції. Відповідно до Додаткового протоколу держави-члени режимів нерозповсюдження зобов'язані надавати загальний звіт про свої дії в галузі ядерної енергії та забезпечити МАГАТЕ доступ до всіх релевантних об'єктів і споруд, а не тільки до тих, що були заявлені державою, у якій проводиться перевірка [4]. Тиск на членів ДНЯЗ щодо їхнього дотримання Договору з урахуванням додаткової угоди (Додаткового протоколу) великий. Іран зволікав із цим кроком, що було розцінено як доказ того, що йому є що приховувати.

Щодо біологічної та хімічної зброї, то під час проведення перевірок тут виявляються ще серйозніші проблеми. Виробництво нелегальних реагентів і біологічно активних речовин практично неможливо відрізнити від легаль-

них і потрібних досліджень й виробництва; відповідні установки легко сховати, а необхідні для цього знання — поширені. Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження й застосування хімічної зброї й про його знищення має у своєму розпорядженні систему перевірки, якою є також проведення інспекцій з підозр, однак їх практично не застосовують. Держави, які вимагають проведення спеціальних інспекцій на підставі наявності сумнівних моментів, мають також розкрити свої джерела інформації в секретних службах [5]. Проект, що перебував у роботі з 1991 року, припускав аналогічний процес у Конвенції про біологічну зброю, два роки тому зазнав фіаско — насамперед через опір США [6]. Жодна перевірка не може бути достатньою, таке обґрунтування позиції Сполучених Штатів Америки. Крім того, американські дипломати побоюються, що під час проведення інспекцій секретна інформація щодо захисту від біологічної зброї або фармакологічної промисловості потрапить не в ті руки [7].

Реалізація. Крайці методи перевірки небагато значать, якщо не можна змусити держави, викриті у порушенні договору, змінити ставлення ні за допомогою переконання, ні за допомогою економічного тиску, загроз або навіть застосування військової сили. Рада Безпеки ООН — найвищий орган для реалізації принципів і правил режимів нерозповсюдження; у ДНЯЗ, обох Конвенціях (з хімічної та біологічної зброї) Рада Безпеки виступає як найвища інстанція, до якої направляють на розгляд випадки грубих порушень угод. Режими контролю над експортом зброї й технологій — це, навпаки, неформальні об'єднання держав, що мають спільні інтереси, й вони не мають потреби в подібного роду механізмах реалізації. Так, наприкінці минулого століття Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй не змогла розв'язати кризові ситуації, пов'язані з поширенням ЗМУ Пакистаном, Індією, Північною Кореєю, Іраком та Іраном. Рада управляючих МАГАТЕ восени 2003 року воліла не робити надто гострих висновків у своїх резолюціях щодо порушень Іраном Договору ДНЯЗ [8]. Після іракської кризи члени Ради управляючих замислилися, чи створює (якщо так, то якою мірою) недотримання правил Договору безпосередню загрозу міжнародному миру.

На жаль, не існує дієвої стратегії впливу на порушників договору, яка була б ефективна на всі випадки життя. Відповіді мають бути адекватні конкретній ситуації. Економічні санкції проти Північної Кореї — без ризику втягнути цю країну в колапс — були практично неможливі. Таким чином, Північна Ко-

рея під час переговорів отримала силу завдяки власній слабкості; розв'язання проблеми вимагає «принади» для країни, наприклад, у формі дипломатичного визнання. На державу, на зразок Ірану, що має великі ресурси, знов-таки навряд чи можна вплинути економічними санкціями, щоб змусити цю державу розкрити засекречену програму ядерної зброї. Ще складніше зібрати міжнародну більшість для прийняття штрафних санкцій проти поширення біологічної й хімічної зброї, оскільки вона має менше політико-стратегічне значення. Проте під час аналізу симптомів кризи режиму нерозповсюдження стає помітним те, що найрізноманітніші інструменти були практично не в змозі спонукати уряди Тегерана й Тріполі змінити свою позицію. Перспектива американського військового вторгнення входить у розрахунки Ірану. Але, за їхньою логікою, держави, що належать до категорії ізгоїв, допускають до участі в справах світового співтовариства, що робить можливими інвестиції з-за кордону.

Зміна парадигм. У своїй політиці нерозповсюдження США дедалі більше роблять ставку на такі заходи, які не ґрунтуються на багатобічній інституціоналізованій процедурі й містять у собі військове насильство. Це є симптомом кризи режиму нерозповсюдження, оскільки в післявоєнний час США часто виступали за таке співробітництво, насамперед стосовно Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Готовність Сполучених Штатів Америки платити політичну ціну за реалізацію норм і правил загалом корисна (якщо не сказати необхідна) для функціонування системи нерозповсюдження озброєнь. Односторонні кампанії США проти торгівлі чутливими технологіями або проти окремих спроб вийти з Договору існували завжди. Однак в 90-ті роки минулого століття почала вималюватися зміна парадигм американської політики нерозповсюдження — у напрямі політики, що проводиться поза різносторонніми діями. Американці, які раніше за інші держави визначили поширення озброєнь як найвищий ризик, наполягали на жорсткіших правилах і, відповідно, послідовнішому їх виконанні. Незабаром зміцнилося переконання, що наявні традиційні інструменти, які ґрунтуються на договорах, не забезпечують достатнього захисту від порушників договору.

Сьогодні в американській політиці нерозповсюдження можна виділити три тенденції, які здатні підірвати принципи традиційної політики нерозповсюдження. По-перше, стратегії відмови від надання сировини й технологій переважають над угодами (що передбачають також систему контролю) про відмову країн від розробки ЗМУ. Ця тенденція не нова, од-

нак дотепер в історії режимів нерозповсюдження контроль над експортом і відмова від надання технологій перебували в більшій рівновазі з іншими принципами, такими як співробітництво в галузі науково-дослідних робіт. Але торгівля чутливими технологіями й технологіями подвійного призначення, що стає дедалі більш дифузійною, призвела до того, що угоди про контроль над експортом між однодумцями — промисловим розвинутими країнами покривали тільки частину небезпечних постачань, залишаючи за цими рамками країни, що торгують між собою і які належать до групи ризику. Сполучені Штати Америки впродовж кількох десятиліть докладають зусиль, аби сховати від «порогових країн» чутливі технології зі збагачення й відновлення радіоактивних матеріалів.

Останній приклад того, що інтерес до нових інструментів відмови не послабився, є американська Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР), яку було висунуто у травні 2003 року. Метою Ініціативи було створення засобів і повноважень щодо захоплення нелегальних ЗМУ, ракет і компонентів під час їхнього транзиту. Що стосується реальних операцій перехоплення, то учасники ІПР підтримали політику непрозорості. Держави-учасниці не оприлюднюватимуть інформацію про такі операції, а тому важко зробити незалежну оцінку впливу чи успіху Ініціативи [9]. Контроль над експортом озброєнь збігається з інтересами Сполучених Штатів Америки та інших промислово розвинутих держав; він залишиться складовою американської політики нерозповсюдження [10]. Друга тенденція — відмова від існуючих багатосторонніх угод, що набуває часом форму неповаги. Про це свідчить і те, що уряд Сполучених Штатів Америки не хоче ратифікувати Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань, а переговори про Протокол з контролю над біологічною зброєю зазнав фіаско через американський опір; що США влітку 2001 року на Конференції ООН з проблем міжнародної торгівлі стрілецькою зброєю й легким озброєнням у всіх її аспектах відігравали роль гальма й, нарешті, тому, що США й Росія поховали Договір про обмеження систем протиракетної оборони. Кожний із цих кроків, безсумнівно, має свої вагомні причини. Проте це доводить: США вважають, що підхід до проблеми поширення ЗМУ на основі власної політичної й військової сили ефективніший, аніж підхід на основі різносторонніх договірних зобов'язань [11].

Третя тенденція — потужніша опора на військові засоби. Стратегія національної безпеки США 2006 року називає такі основні «кити» політики нерозповсюдження: підкріп-

лені військовими засобами заходи проти поширення ЗМУ, традиційне нерозповсюдження й попереджувальні заходи у разі можливого нападу із застосуванням ЗМУ. При цьому йдеться про складові перехоплення поставок чутливих технологій, а також про залякування й оборону від нападу із застосуванням зброї масового ураження. Оборона містить у собі проблематичний момент попередження про завдання збройних ударів по об'єктах, пов'язаних із програмами ЗМУ, ще до того, як виникне пряма загроза, а також захист від балістичних ракет. У цьому контексті варто зауважити, що і США, і Росія розглядають саму ядерну зброю як можливий засіб військових превентивних заходів.

Таким чином, ДНЯЗ став найуніверсальнішим договором, його членами є нині 189 держав ООН і тільки 4 перебуває за його межами (Ізраїль, Індія, Пакистан і КНДР, що вийшла з Договору про нерозповсюдження 2003 р.) Проте нині перспективи нерозповсюдження викликають у світовій громадськості й політиків багатьох держав дедалі зростаючу тривогу. Причини такого тривожного стану можна класифікувати в такий спосіб.

По-перше, країни, що не приєдналися до ДНЯЗ, розташовані в найнестабільніших регіонах світу. Вони залучені в конфлікти, з можливим переростанням у війни, під час яких імовірність бойового застосування ЯЗ досить велика.

По-друге, приклади Іраку, КНДР, Лівії та інших країн продемонстрували недостатню ефективність міжнародного контролю над обігом ядерних матеріалів.

Не можна визнати ефективними і результати міжнародного контролю над передачею технологій у рамках ДНЯЗ (відповідно до Статті III), насамперед гарантій Міжнародного агентства з атомної енергії. За понад 30-річну діяльність ДНЯЗ із 189 держав-учасниць 42 і досі не уклали з МАГАТЕ угод про всеосяжний або повномасштабний контроль. Додатковий Протокол МАГАТЕ від 1997 р. не підписало або не ратифікувало майже 90 держав, 16 з яких мають ядерні програми. Ядерні держави—члени ДНЯЗ й трійка за його межами мають угоди з МАГАТЕ лише про вибіркового контроль на окремих об'єктах.

По-третє, набув розвитку «чорний ринок» ядерних матеріалів, технологій і експертизи, що охопив низку держав—членів ДНЯЗ (зокрема, Лівії, Ірану, Іраку, КНДР, Саудівської Аравії, Алжиру, Єгипту, Індонезії) та осіб й організацій країн, не пов'язаних ні з Догово-

ром, ні з експортними обмеженнями й механізмами контролю (Пакистан).

По-четверте, світовий ринок ядерних матеріалів і технологій, що обіцяє мільярдні прибутки, став ареною жорстокої конкуренції не імпортерів, а експортерів. У боротьбі за ринки збуту держави-постачальники (насамперед, США, Росія, Канада, Франція, КНР, Бразилія, Аргентина, Португалія, ФРН, Італія, Бельгія, Норвегія й ін.) виявилися не схильними надто прискіпливо підходити до дотримання гарантій МАГАТЕ, як і до недостатності її гарантій і навіть до факту неучасті країн-імпортерів у ДНЯЗ (Ізраїлю, Індії, Пакистану). Навіть інформація про військові розробки, що ведуться, і наявність в окремих державах величезних природних енергетичних ресурсів, що рятують їх у доступній для огляду перспективі від нестачі в ядерній енергетиці, не зупиняли експортерів від угод (як, скажімо, у випадку з Іраком, Іраном, Лівією). Наявні механізми експортного контролю в цій і суміжній областях (Комітет Пантера, Група ядерних постачальників, Вассенаарські угоди тощо) недостатні для усунення цієї проблеми.

По-п'яте, вихід наперед проблематики безпеки чинника міжнародного тероризму, серія терористичних актів з масовим знищенням мирних жителів, починаючи з американської трагедії 11 вересня 2001 р. і до Іраку 2007 р., відкрите прагнення міжнародного тероризму одержати доступ до ЯЗ та інших видів зброї масового ураження. При цьому немає впевненості в цілості накопичених багатьма країнами запасів ядерних матеріалів і, в окремих випадках, навіть ядерних боеприпасів, які можуть потрапити до рук терористів шляхом розкрадання, підкупу або як наслідок політичної дестабілізації чи громадянської війни. Особливу небезпеку як джерело ядерних матеріалів, технологій і експертизи для терористів має «чорний ринок, що розширюється», який є нелегальний і не підконтрольний МАГАТЕ та внутрішнім механізмам і законам держав.

По-шосте, як показав досвід Північної Кореї, майже повна універсальність ДНЯЗ аж ніяк не гарантує від подальшого ядерного поширення. Виявилася нова загроза (прецедент КНДР), що здатна слугувати прикладом для інших держав, а саме: скористатися як члени ДНЯЗ результатами міжнародного співробітництва в галузі мирної ядерної енергетики й науки (відповідно до його Статті IV), а потім відкрито вийти з Договору й створити свою ядерну зброю з необхідним повідомленням за три місяці (за Статтею X). У зв'язку з цим Іран, Алжир, Єгипет, Бразилія, Туреч-

чина, Південна Корея й навіть Японія опинилися під підозрою як потенційні «відмовники» від ДНЯЗ.

По-сьоме, це нинішня політика ядерних держав — членів ДНЯЗ, насамперед США та Росії. Йдеться про їхній курс у галузі ядерної зброї, відносини у цій сфері та про їхню позицію в питаннях нерозповсюдження щодо країн поза «великою п'ятіркою» і питанням ядерного експорту. Скорочуючи величезні надлишки ЯЗ, що залишилися в спадщину від «холодної війни», держави «великої п'ятірки» розвивають свої ядерні озброєння на всю доступну для огляду перспективу, закріплюють стратегію ядерного стримування й тим самим, по суті, порушують ДНЯЗ (Стаття VI), що зобов'язує ядерні держави йти шляхом ядерного роззброєння в обмін на відмову інших країн від ядерної зброї.

Джерела

1. *Vgl. John Wolfsthal* (изд.), *Deadly Arsenals: Tracking Nuclear Proliferation*, Carnegie Endowment for International Peace. Washington DC., Juni 2002.
2. *Tanya Ogilvie-White, John Simpson*, *The NPT and Its 2003 PrepCom Session. A Regime in Need of Intensive Care*, in: *The Nonproliferation Review*, Jg. 10, H. 1, весна 2003. — С. 40—58.
3. *Chemical and Biological Weapons: Possession and Programs Past and Present*, Chemical and Biological Weapons Resource Page, Center for Nonproliferation Studies Monterey Institute of International Studies. <http://cns.miis.edu/research/cbw/possess.htm#ast>.
4. *Kavid A.V. Fischer*, *History of the IAEA. The First Forty Years*. Wien: IAEО 1997, S. 294—306; до різних концепціям Safeguards порівн.: Lawrence Scheinman, *The International*

Atomic Energy Agency and World Nuclear Order. Washington 1987. — С. 226—229.

5. *kliver Thronert*. *Das Ende der Chemiewaffen*, in: *Die Welt*, 23.4.2003; Volker Beck, *Biologische Waffen: Kosten und Nutzen internationaler Regulierung und Verifikation*, in: Erwin Hackel, Gotthard Stein (Hrsg.), *Internationale Kontrolle sensibler Technologien*, DGAP, *Berliner Schriften zur Internationalen Politik*, Opladen 2003.

6. *kliver Thranert*. *Paradigm shift? Die USA und die Zukunft der Rüstungskontrolle*, in: Werner Kremp (Hrsg.), *Weltmacht vor neuer Bedrohung: die Bush-Administration und die amerikanische Außenpolitik nach dem Angriff auf Amerika*, Trier 2003 (*Atlantische Texte*, Bd. 20), S. 125—156

7. *Kathleen C. Bailey*, *The Biological and Toxin Weapons Convention. Recapping Events of 2002*, in: *Comparative Strategy*, Jg.22, H. 1, Januar/März 2003. — С. 29—44.9.

8. *IAEA Board of Governors, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran*. Report by the Director-General, 10.11.2003 (GOV/2003/75) і Резолюцію Губернаторської ради, 26.11.2003 (GOV/2003/81).

9. *Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: Пер. з англ./Стокгольм. Міжнар. Ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім.О. Разумкова — К.: Заповіт, 2006. — 744 с.*

10. *Michael Beck, Seema Gahlaut*, *Creating a Multilateral Export Control Regime*, in: *Arms Control Today*, Jg. 33, H. 3, April 2003. — С.12—18.

11. *Harald Muller/Annette Schaper*, *US-Nuklearpolitik nach dem Kalten Krieg*, Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung, Frankfurt/M. 2003. (HSFK-Report 3/2003).